

LEHOTAY Veronika*
Út az Európai Energiaunióhoz:
energia, energiapolitika és energiajog az Európai Unióban**

Maroš Šefčovič, az energiaunióért felelős alelnök szerint az európai egység leginkább az energiaunióban fejeződik ki: „Az energiaunió az európai egység legjobb kifejezője, ugyanis lehetővé teszi a fokozott energiabiztonság és az energetikai átállás közös kezelését, amelyet a nemzeti határokon belül nem tudnánk megoldani. Az energetikai átállás nyomasztó kihívásából gazdasági lehetőséget teremtettünk az európaiak számára. Ennek érdekében ténylegesen át kellett alakítanunk éghajlat- és energiapolitikáinkat: nem elégedtünk meg a kiigazításokkal, hanem rendszerszintű változtatásokat vittünk véghez. Erre önmagában egyetlen tagállam sem lett volna képes. Jelentésünk bemutatja, hogy az energiaunió intézkedései – egymással ötvözve – hogyan teszik lehetővé, hogy a politikánk jobban megfeleljen a jövő kihívásainak. Ma az általunk létrehozott keret a jövőorientált technológiák és megoldások felé irányítja a beruházásokat. Új intézkedéseket is elindítottunk az ipar számára, mint például az akkumulátorgyártás Európában, biztosítva ugyanakkor, hogy az átállás során egyetlen európaít se hagyjunk az út szélén. Most minden tagállam feladata, hogy kövesse a példát, és gyorsan hozzon az energiát, az éghajlatot, a mobilitást és minden más kapcsolódó területet érintő nemzeti intézkedéseket, így Európa az évszázad közepére a klímasemlegesség úttörője lesz.”¹ Az európai energiaunió segítségével 2019-ben Európa már világviszonylatban is élen jár az éghajlatváltozás elleni küzdelemben. Azonban a pozitívumok mellett számos kritika is éri az Európai Uniót az energiapolitika tekintetében. A kritikát megfogalmazó álláspontok szerint nem is létezik energiaunió, mert az uniós szabályok nem garantálják az ellátásbiztonságot, ez a mai napig tagállami hatáskörbe tartozik. Jelen tanulmány célja az Európai Unió energiaszektorra vonatkozó szabályozásának a bemutatása. Milyen lépések vezettek az EURATOM szerződéstől az energiaunió kialakulásához? Milyen jogszabályok megalkotására került sor ezen a területen az Európai Unióban? Milyen feladatok állnak a jövőben az unió és a tagállamok előtt? Fontos azt is tisztázni, hogy mit értünk energia, energetika, energiapolitika és energiajog alatt. Hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a

Veronika Lehotay: Road to the European Energy Union: energy, energy policy, energy law in the European Union – Út az Európai Energiaunióhoz: energia, energiapolitika és energiajog az Európai Unióban. *Journal of Agricultural and Environmental Law* ISSN 1788-6171, 2020 Vol. XV No. 28 pp. 260-288, <https://doi.org/10.21029/JAEL.2020.28.260>

* dr. jur., PhD, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Jogelméleti, Római Jogi és Jogtörténeti Intézet, Jogtörténeti Tanszék, e-mail: joglehot@uni-miskolc.hu

** A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

¹ Sajtóközlemény, 2019. április 9., Brüsszel.



<https://doi.org/10.21029/JAEL.2020.28.260>

fogalmak? Hogyan alakulnak ezek a fogalmak az Európai Unióban? A tanulmányban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat.

1. Energia, energetika, energiapolitika, energiajog

Az energia a legáltalánosabb értelemben a változtatásra való képességet jelenti. A mai társadalom nélkülözhetetlen eleme az energia, hiszen főleg a vezetékes energiaellátások (mint a villany, a gáz, a távfűtés) az egyén életfelétele lett.² A szolgáltatások bővülése problémákat is hoz magával, például a villany esetében felmerül az ellátásbiztonság, a tartalék biztosításának a kérdése is,³ és létrejön egy természetes monopólium. Az energiát nem lehet helyettesíteni, más módon biztosítani, ezáltal a fogyasztói és szolgáltatói érdekek elválnak egymástól. Kialakul egy új típusú közösség, amelyben az a közös, hogy a közösség minden tagjának szüksége van villanyra, távfűtésre, vízre, gázra. A közösség feladata tehát ezeknek az energiaellátásoknak a folyamatos biztosítása, amelyek működéséhez szükség van biztonsági, üzemeltetési, és egyéb szabályokra. Ezeket a szabályokat az önkormányzat, vagy az állam határozza, alkotja meg. Politizálni annyi, „mint a polisszal, a városállammal foglalkozni.”⁴ Energia-politizálni annyi, mint a közösség energiaellátásával foglalkozni.⁵ Az energiapolitika pedig a közösség képviselőjében eljáró állam (önkormányzat) teljes körű fogyasztóvédelmi kötelezettségéből adódó tevékenysége az energiaellátásban.⁶ Az energetika a gépészeti tudományok részét képezi, az energiahordozók és a források kitermelésével, hasznosításával, szállításával, átalakításával és felhasználásával összefüggő feladatok összességéként határozható meg.⁷ Három alapvető kérdése a biztonság, a gazdaságosság és a környezetvédelem. Energetikával összefüggő szabályozás már a 19. században is fellelhető, a 20. század elején főleg a szén és az olaj szabályozására került sor. A második világháborút követően pedig bővült az energetika köre, így például a nukleáris energia, a víz vagy a szélenergia szabályozásának a kérdése is a jogalkotó asztalára került.⁸ Az energiajog fogalma nehezebben határozható meg, egy új, viszonylag fiatal jogterületet jelent.⁹ Energiajog alatt a legtágabb értelemben a természeti erőforrások feletti jogszabályokat értjük.¹⁰ Már 1971-ben Tárkány Szűcs Ernőnek 'Az energiajog kialakulása és főbb problémái' címen jelent meg cikke az Ipari Energiagazdálkodás című lapban.¹¹ Felmerül a kérdés, hogy tekinthetjük-e önálló jogterületnek az energiajogot? A fogalom meghatározásához, jogrendszerben való elhelyezéséhez segítséget nyújt Sárközy Tamás jogrendszer-tagozódási elmélete és Eörsi Gyula gondolata.

² Járosi 2008, 1.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Hagymássy 2013.

⁸ Szuchy 2017, 17.

⁹ Heffron 2015, 132.

¹⁰ Szuchy 2017, 17.

¹¹ Tárkány-Szűcs 1971, 289–294.

Sárközy elmélete szerint az alap-jogágak mellett, (amelyek vagy közjogi, vagy magánjogi jellegűek), léteznek, ún. keresztbe-fekvő, másodlagos 'keresztbe fekvő' szak-jogágak, gyakorlati diszciplínák, amelyekbe egy vagy több magánjogi jellegű alap-jogág és ugyanígy egy vagy több közjogi jellegű alapjogág is tartozik.¹² Eörsi Gyula úgy fogalmaz, hogy a jogágak közötti válaszfalak sok esetben elmosódnak, a komplex jogviszonyok folytán különböző jogágazatokra vonatkozó joganyag együttesen hat egységes gazdasági és más célok megvalósítására. Így a jogágazati tagozódásnak 'sokat veszít presztízséből'.¹³ Prugberger Tamás a természeti erőforrások védelmi és felhasználási jogaként értelmezi a természeti erőforrások jogát, amelyet keresztbe fekvő, vegyes szakjogágként határoz meg. Prugberger Tamás ezen a területen belül helyezi el, legalábbis ezzel hozza kapcsolatba az energiajogot.¹⁴ Szilágyi János Ede álláspontja az, hogy a természeti erőforrások jogának a részterületei (ideértve az energiajogot is) több tekintetben, jelentős mértékben eltérnek egymástól, éppen ezért nehézkes az egységes(ebb) szabályozás.¹⁵ Bányai Orsolya az energiajogot olyan nemzeti, európai és nemzetközi szintű jogi előírások összességeként határozta meg, amely az energiaciklus egészére, vagy annak valamely szakaszára vonatkozik. Az energiaciklus fogalmát pedig az Energia Charta Egyezmény 19. cikke tartalmazza: minden olyan tevékenységet magába foglal, amely a teljes energialánchoz kapcsolódik, így az energia kutatása, feltárása, kiemelése, átalakítása, elosztása és fogyasztása, valamint a hulladék feldolgozása és megsemmisítése is. Bányai az energiajogot és az energetikai szabályozást szinonim fogalmakként értelmezi.¹⁶ Ugyanakkor Szilágyi János Ede mutat rá arra, hogy az energiajog határait nem lehet egyértelműen meghatározni sem nemzeti, sem európai, és nemzetközi szinten sem.¹⁷ Olajos István szerint az energiajog szabályozását áttekintve az egyik legfontosabb kérdés az energiajog helyének a meghatározás a jogrendszerben.¹⁸ Turkovics István szerint bár létezik egy egyedi és terjedelmes joganyag az energiára vonatkozóan, amely azonban a közigazgatási és a polgári jog szabályozási körébe tartozik. Az energiajog a megfogalmazása szerint olyan jogszabályoknak az összessége, amelyek a polgári jog, azon belül is a kötelmi jog és a közigazgatási jog területeit érintik, így nem képez önálló jogterületet.¹⁹ Eltérő álláspontot képvisel Szuchy Róbert, aki meghatározta azokat a területeket, amelyek az energiajog szabályozási körébe tartoznak: így a kőolajra, földgázra, szénkitermelésre vonatkozó szabályok; a villamosenergia termelése; az energiaforrások szállítására és az elosztására vonatkozó szabályok; a fogyasztóvédelem területe; valamint a termékek energiafogyasztását előíró, főleg környezetvédelmi szabályok.²⁰ Mindezek alapján tehát az mondhatjuk, hogy egy olyan speciális szabályozási területről van szó, amely alapján önálló jogterületként tekinthetünk az energiajogra. Ebben megközelítésben az

¹² Sárközy 1981, 2–10.

¹³ Eörsi 1977, 74.

¹⁴ Prugberger 2004, 201–221.

¹⁵ Szilágyi 2018, 293.

¹⁶ Bányai 2014, 59.

¹⁷ Kocsis & Szilágyi 2017, 312.

¹⁸ Olajos & Szilágyi 2013, 442. Lásd még: Olajos 2010, 203–221.

¹⁹ Turkovics 2013, 4.

²⁰ Szuchy 2017, 19–21.

energiajogot tehát komplex jogterületnek (jogágnak?) tekinthetjük, amelyhez közgazdasági, környezetvédelmi, energiapolitikai, és műszaki kérdések is kapcsolódnak.²¹ Az energiajog meghatározásával összefüggésben utal Fodor László a német jogban egy önálló jogterületre, a környezeti energiajog (Umweltenergierecht) fogalmára.²² Ugyancsak Fodor László mutatja be és részletesen foglalkozik 2014-ben megjelent monográfiájában a 'környezeti energiajog' fogalmával és helyével az Európai Unió jogrendszerében.²³ Az energiaügy fogalmával az Európai Unióban a szakpolitikákon belül találkozunk. A meghatározás szerint az EU célja egy versenyképesebb energiapiac (energiaunió) létrehozása a biztonságos energiaellátás és megfizethető energiaárak biztosítása érdekében.²⁴ Mindezzel összefüggő cél a megújuló energiaforrások kiaknázásának a támogatása és az energia hatékony felhasználása is. Az energiahatékonyság lényege a kevesebb energia felhasználása ugyanazon szolgáltatás nyújtásához. Az energiamegtakarítás pedig valamely szolgáltatás igénybevételének a csökkentését vagy elhagyását jelenti. Felmerül az a kérdés is, hogy létezik-e az Európai Uniónak önálló energiajoga? A tanulmány további részében azt vizsgálom, hogy az Európai Unióban milyen jogi lépésekre, milyen jogszabályok megalkotására került sor az energiapolitika területén. Mindezek alapján pedig választ próbálok adni a fentebb feltett kérdésre, hogy beszélhetünk-e közösségi energiajogról, mint önálló jogterületről.

2. Kezdeti lépések az Európai Unióban: az ESZAK és az EURATOM

Az Európai Unió energiapolitikájának alapját két elsődleges jogforrás, két szerződés jelenti: Az egyik az Európai Szén-és Acélközösséget, a Montánuniót (ESZAK) létrehozó szerződés, a másik pedig az 1957-ben az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM) létrehozó szerződés volt. 1951-ben hat állam²⁵ hozta létre az első szupranacionális elven működő ESZAK vagy más néven Montánunió elnevezésű nemzetközi szervezetet. Célja az acél-és a szénkészletek kezelése volt elsősorban a hidegháború idején.²⁶ A szervezet egészen 2002-ig működött és az alapját jelenti az Európai Gazdasági Közösségnek, majd az Európai Uniónak. A másik szerződés pedig ugyancsak 1957-ben az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM) létrehozó szerződés volt, amelyet mind a hat alapító tagállam aláírt. Az EURATOM Egyezményben szerepel a hasadási és a fúziós nukleáris energia kutatásának a programja, amelynek célja egyrészt a nukleáris biztonság növelése és az atomenergia lakossági elfogadhatóság előmozdítása, másrészt az európai kísérleti fúziós reaktor tervének a kidolgozása.²⁷ A szabályozás általános célja tehát az európai atomenergia-ipar megalakulásának és a növekedésének a biztosítása, segítése volt a tagállamok számára.

²¹ Uo. 79–87.

²² Fodor 2014, 9–11.

²³ Uo. 15-33.

²⁴ Energiapolitika 2020.

²⁵ Franciaország, az NSZK, Olaszország, Belgium, Luxemburg és Hollandia.

²⁶ Európai Energiajogi Charta 2020.

²⁷ Szergényi 1999, 325.

Az EURATOM Szerződés tehát kizárólag a nukleáris energiára, annak békés célú felhasználására vonatkozott.²⁸ A tagállamok azonban ezeken a dokumentumokban túl nem biztosítottak hatáskört a Közösség számára az energiapolitika szabályozására. Az 1957-ben aláírt Római Szerződés főbb céljai a szolidaritás, a közjó támogatása, a teljes közösség érdekeinek az előmozdításai voltak az egyén autonómiájának a figyelembevételével. Így ekkor még a közérdekű szolgáltatások nem kerültek az áru és a tőke szabad mozgására vonatkozó előírások hatálya alá.²⁹ Ez a szerződés a közös piac megteremtését írta elő minden olyan áru és szolgáltatás esetében, amely nem tartozik az ESZAK és az EURATOM egyezmény hatálya alá. A közösségi szabályozás hiányának oka alapvetően az, hogy az EGK-országok számára az energiaellátás ebben az időszakban nem okozott problémát. Az energiát Európán kívüli forrásokból elegendő mennyiségben és alacsony áron tudták biztosítani.³⁰ Az 1960-as években kezdődött az a folyamat, amelynek során az energiafelhasználás jelentős mértékben átrendeződött. Csökkent a szénfogyasztás, és ezzel párhuzamosan nőtt a kőolaj szerepe, és a tagállamok egyre inkább importfüggővé váltak az energiaellátás szempontjából.³¹ 1973-ban következett be változás az első olajválság hatására az energiaárak jelentős mértékben megemelkedtek, és az energiaellátás is bizonytalanra vált.³² Az Európai Bizottság egy közös energiastratégiát alkotott meg,³³ Ez a dokumentum javasolta az energiafelhasználás racionalizálását, a hazai energiatermelés bővítését, az olajimport csökkentését, továbbá a széntermelés stabilizálását.³⁴ Ez tekinthető az első közös energiapolitikai célokat megfogalmazó dokumentum.³⁵ 1974-ben a nemzetközi szintű tárgyalások eredményeképpen megalakult a Nemzetközi Energiaügynökség (International Energy Agency, IEA), és született egy megállapodás is. A megállapodás lényege egy közös energiakészlet kialakításának a terve volt.³⁶ A válság kezelése azonban döntően továbbra is a tagállamok feladata maradt. Az energiapolitika közösségi szintre emelésének gondolata az 1980-as években merült fel újra.

3. Az első közösségi energiapolitika időszaka (1983-1995)

A második olajválság újra felszínre hozta a közösségi energiapolitika megerősítésének a fontosságát. A velencei csúcstalálkozón 1980-ban született egy határozat, amelyben előírták, hogy az energiafogyasztás növekedése nem léphette túl a gazdasági növekedés 60 százalékát.³⁷ 1983-ban az Európa Tanács felhatalmazta a Közösséget egy egységes és közös energiapolitikai elvrendszer megalkotására.³⁸

²⁸ Szuchy 2017, 21.

²⁹ Járosi 2008, 2.

³⁰ Csákó 2006, 10.

³¹ Horváth 2002, 323.

³² Csákó 2006, 10.

³³ Olajos & Szilágyi 2013, 443.

³⁴ Horváth, 2002, 323.

³⁵ Sütő, 2015, 377.

³⁶ Csákó 2006, 10.

³⁷ Horváth, 2002, 324.

³⁸ Csákó 2006, 10.

1985-ben az Európai Bizottság kiadta a 'Fehér Könyv a belső piac kiteljesítéséről' című dokumentumot. Az energiapiaci liberalizáció és az egységes belső energiapiac gondolata ekkor már felmerült.³⁹ 1988-ig elsősorban iránymutatások és tagállami kompromisszumok határozták meg az energiapolitikát.⁴⁰ A következő állomás 1988, amikor a Bizottság 'Az energiaügyi belső piac' című dokumentumában már hivatalosan is megjelenik az európai energiapiaci létrehozásának a gondolata.⁴¹ Az Európai Bizottság itt három lépésben határozta meg a gáz-és villamos áram piac liberalizációjának a menetét. Elsőként az árak átláthatóságának a biztosítását és villamos áram szállítását szabályozó irányelv megalkotását és bevezetését írta elő. Második lépésként a versenyjog kiterjesztését határozta meg az energiaszektor minden területére, és a TPA kötelező engedélyezését írta elő a nagy ipari fogyasztók⁴² részére. Végül meghatározta a belső gázpiac teljessé tételét, és a TPA kötelező kiterjesztését az ipari fogyasztók⁴³ számára.⁴⁴ Jogalkotási eredménye ennek a folyamatnak az árak átláthatóságáról szóló irányelv (90/377/EGK irányelv) lett 1990-ben, amely előírta a villamos áram és a földgáz tagállamok szerinti árának a közzétételét.⁴⁵ A Nizzai Szerződés⁴⁶ és az Unió alkotmánya⁴⁷ sem hozott változásokat az energiapolitika területén. 1993-ban a Maastrichti Szerződés csak érintette az energiapolitikát a belső piaccal, a környezetvédelemmel és az adózással összefüggésben.⁴⁸ Megerősítette az egységes energiapiac gondolatát és fontosságát, de annak jogi kereteit nem alkotta meg.⁴⁹ A Szovjetunió összeomlása újabb kihívások és lehetőségek elé állította az Európai Uniót az energiapolitika területén. Az uniós szabályokat kiegészítve 1991-ben, Hágában került megalkotásra az irányelvként működő Európai Energia Charta, amelynek célja a nyugati államok és a volt szocialista országok közötti energiaügyi kapcsolatoknak az intézményesítése, a nyugati technológia átadása, az energiaágazat korszerűsítése, és az energiaügyi együttműködés jogi kereteinek a létrehozása volt.⁵⁰ 51 állam⁵¹ írta alá ezt a dokumentumot, amely a közösségi energiapolitika mellett fontos tényezővé vált.⁵² Az aláíró tagállamok 1995-ben elfogadtak egy egyezményt, amelyben az energiakereskedelemre, a verseny és a befektetések területére vonatkozó kötelező szabályokat tartalmazott.⁵³ Az Energia Charta Egyezmény célja egy olyan jogi keretnek a létrehozása volt, amely biztosítja a hosszútávú energiaügyi együttműködés

³⁹ Olajos & Szilágyi 2013, 443.

⁴⁰ Sütő 2015, 378.

⁴¹ Csákó 2006, 10.

⁴² Large industrial customers.

⁴³ Small industrial customers.

⁴⁴ Horánszky 2004, 7.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community, Nizza, 1997. október 11.

⁴⁷ Treaty Establishing a Constitution for Europe. Róma, 2003. július 18.

⁴⁸ Horánszky 2004, 2.

⁴⁹ Csákó 2006, 11.

⁵⁰ Európai Jogi Irányelvek (2020).

⁵¹ Csákó 2006, 10.

⁵² Horváth 2002, 326.

⁵³ Uo.

előmozdítását. Az Európai Tanács 1994-ben elfogadta a Zöld Könyvet az európai energiapolitikáról. Az Európai Unió Bizottsága összesen négy egymástól markánsan eltérő forgatókönyvet hozott létre az energetika szabályozására vonatkozóan (Direction Générale de l'Énergie (DG XVII)). Az első a 'Hagyományos bölcsesség (ST)' elnevezést viseli, amelynek lényege, hogy a gazdasági szempontok mellett a szociális problémákra is tekintettel kell lenni. A 'Csatamező (CB)' jellemzője, hogy újra jellemzővé válik az elszigetelődés, megmarad a geopolitikai széttagozottság.⁵⁴ A harmadik, a 'Hipermarket' lényege a liberalizmus, amely szerint egyre kevesebb szerepe van a kormányoknak és a hatóságoknak, és egyre jelentősebb a világgazdasági integráció. Végül a negyedik forgatókönyv a 'Fórum' lényegét abban látták, hogy a közös problémák az átalakuló nemzeti és nemzetközi szervezetek segítségével oldhatók meg.⁵⁵ Majd ugyancsak 1994-ben megkötötték az energiapolitikának már jogi keretet biztosító Európai Energiacharta Szerződést.⁵⁶ Az Európai Unió energiapolitikájának az alapját a Zöld Könyvvel⁵⁷ megalapozott Fehér Könyv⁵⁸ jelenti, amely 1995-ben született meg. Ez tekinthető az első 'európai energetikapolitikának,' mert ez a dokumentum már konkrét célokat, feladatokat és intézkedéseket tartalmazott. A közös energetikapolitika három alapvető célját ebben a dokumentumban rögzítik: a versenyképesség fenntartása, az energiaellátás biztonságának a megőrzése és a környezetvédelem. Ezek képezik minden energetikai intézkedésnek, jogszabálynak az alapját.⁵⁹ Általános gazdaságpolitikai célok (piaci integráció, a dereguláció, az állami beavatkozásnak a közérdek és a jólét védelme céljából szigorúan szükséges korlátozása, a fenntartható fejlődés, a fogyasztóvédelem) és egyéb energetikapolitikai célok (az ellátás biztonsága, versenyképesség, rugalmasság, környezetvédelem, diszkriminációmentesség, az energetika és a környezet kölcsönhatása, az átláthatóság elve, környezetvédelem) is megfogalmazásra kerültek.⁶⁰ A vezetékekhez való szabad hozzáférés biztosításának a földgáz és a villamosenergia tekintetében van meghatározó szerepe, amelynek a megvalósulását a vonatkozó irányelvek segítik elő. A legfontosabb feladatként a biztonságos és hatékony energiaellátás megteremtését fogalmazták meg, amelynek megvalósításában és a válságok megoldásában az Európai Unió szorosan együttműködik a Nemzetközi Energia Ügynökséggel. További feladatok közé sorolta a dokumentum az energiafelhasználással kapcsolatos környezetvédelmi költségeknek a beépítését az energiaárba; az áttekinthető törvénykezés megvalósítását; a szabványosítást, a belső piac átláthatóvá tételét; a jó együttműködés megvalósítását a tagállamok és a szomszédos államok között. A Tanács 1998 végén a Fehér könyv céljainak a megvalósításához többéves cselekvési keretprogramot fogadott el. A megvalósítandó feladatok között szerepelt a programban a nemzetközi együttműködés erősítése az energiaszektorban, a megújuló energiaforrások ösztönzése, a hatékony energiafelhasználás elősegítése, a nukleáris energiafelhasználásnak a

⁵⁴ Szergényi 1999, 325.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Csákó 2006, 11.

⁵⁷ COM (94) 659. Szergényi 1999, 325.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Sütő 2015, 379.

⁶⁰ Szergényi 1999, 325.

tekintetében pedig a biztonság javítása.⁶¹ 1996-ban újabb Zöld Könyv készült, ezúttal a megújuló energiaforrásokról. A célok megvalósítása azonban tagállamonként eltérő intenzitással halad(t).

4. Fő szabályozási eszköz: az irányelv

Az Európai Unió a jogforrásai közül az irányelveket hívta segítségül az energiapolitika szabályozására. Az irányelvek másodlagos uniós jogszabályok, amelyek kötelező erejűek a címzett országok számára az elérendő eredmény tekintetében, azonban a forma és az eszköz megválasztása nemzeti hatáskörben marad. Az irányelvek általánosan alkalmazandók valamennyi uniós tagállamra nézve, azonban nem alkalmazásukat megelőzően át kell ültetni a nemzeti jogba.⁶² 1996-ban született meg a belső villamosenergia-piac szabályozásáról szóló 96/92/EK irányelv, majd 1998-ban a belső földgázpiac közös szabályairól szóló 98/30/EK irányelv. Ezek a jogszabályok alkotják az unió első 'energiacsomagját.' Ezek alapján a tagállamoknak fokozatosan meg kellett nyitni az energiapiacikat, amelynek a menete százalékos pontossággal meghatározásra került.⁶³ A 2000-es évek elején is több irányelv született a közös energiapolitika kialakítása érdekében (ez tekinthető a második energiacsomagnak).⁶⁴ A 2002/91/EK irányelv az épületek energiateljesítményére vonatkozó előírásokat rögzített, kötelezővé tette az 'energia-törzskönyv' bevezetését, valamint előírta a megújuló energiaforrások alkalmazhatóságának a feltárását. A 2003/54/EK irányelv a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokat tartalmazta, és hatályon kívül helyezte a 96/92/EK irányelvet. A 2003/55/EK irányelv a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokat határozott meg és hatályon kívül helyezte a korábbi vonatkozó irányelvet. (98/30/EK irányelv) A 2003/30/EK irányelv a közlekedésben a bioüzemanyagokról szól. Az irányelvek alapján 2004. július 1-ig a tagállamoknak biztosítaniuk kellett, hogy meghatározott fogyasztás felett minden nem háztartási fogyasztó, 2007. július 1. után pedig valamennyi fogyasztó szabadon választhassa meg a villamosenergia- és a földgázkereskedőjét.⁶⁵ Az irányelvek kitértek a 'védendő' fogyasztó helyzetére is. A védendő fogyasztók azok, akik valamely körülménynél fogva energiaszegénységben élnek. Az energiaszegénység a modern energiaszolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányát jelenti.⁶⁶ Az irányelvek kialakítását is segítette a közös energia politikában 'frontáttörést' eredményező 2002-ben elfogadott Európai Tanács Elnökségi Határozat.⁶⁷

⁶¹ Horváth 2002, 326.

⁶² Európai Unió Irányelvek 2020.

⁶³ Sütő 2015, 390.

⁶⁴ Uo. 402.

⁶⁵ Uo. 390.

⁶⁶ Uo. 402.

⁶⁷ Csákó 2006, 12.

5. Új irányok az energiapolitikában (is): (2005-2020)

Az Európai Unió energiapolitikájának a történetében az újabb fejezet a 2005-ben kiadott a második Zöld Könyv⁶⁸ kiadásával kezdődött, lényege az energiahatékonyság célkitűzéseinek a meghatározása volt. Az Európai Bizottság ebben a dokumentumban az eddigiekhez képet másként közelítette meg a (közösségi) energetika szabályozásának a kérdéseit. Az energiaszektor jellemzőinek, a már említett főbb elveinek (ellátásbiztonság, versenyképesség, a környezetvédelem) a vázolása mellett további kérdéseket fogalmazott meg.⁶⁹ A 2000 és 2010 közötti időszak egyik központi elemévé vált a gáz- és villamosenergia-szektorok liberalizációja.⁷⁰ 2005-ben az EU 8 délkelet-európai állammal szerződést kötött az Energiaközösség létrehozásáról, amellyel az unió a balkáni térségre is kiterjesztette az energiajogot.⁷¹ Egy évvel később újabb Zöld Könyv ('Energiapolitika Európáért') kiadására került sor, amely a legújabb irányvonalakat tartalmazta a közösségi energiapolitika területén.⁷² A 2006/32/EK irányelv az energiahatékonyságra és a kötelező energiaszolgáltatásokra vonatkozó szabályokkal bővítette az Unió energiajogát. A 2007-ben aláírt, és 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés már számos területen tartalmaz az energetikával összefüggő szabályokat. Az eddigi szerződésekkel ellentétben külön címet (XXI. cím: energia) is szentel a szerződés ennek a területnek a belső piac működésének a keretén belül. A szerződés 194. cikkében találhatóak az Európai Unió energiapolitikájának a céljai: az energiapiac működésének a biztosítása, az energiaellátás biztonságának a garantálása az Európai Unión belül, az energiahatékonyság, az energiatakarékosság, és a megújuló energiaforrások előtérbe helyezése, kifejlesztésének az előmozdítása, valamint az energiahálózatok összekapcsolásának az elősegítése. Ezek az alapelvek a környezetvédelmi szempontok előtérbe helyezésével kerültek megfogalmazásra. A szükséges intézkedések megtételéhez – a szerződés egyéb rendelkezéseinek a sérelme nélkül – az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak biztosít hatáskört rendes jogalkotási eljárás keretében.⁷³ Az intézkedések elfogadásához szükség van a Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával folytatott konzultációra is. Ugyanakkor azt is rögzíti a szerződés, hogy az uniós szabályozás nem befolyásolhatja a tagállamok jogát az energiaforrások kiaknázására vonatkozó feltételek meghatározására, és nem befolyásolhatják a tagállamok különböző energiaforrások közötti választását és az energiaellátásuk általános szerkezetét. Előírja továbbá azt is a szerződés, hogy amennyiben az energetikához kapcsolódó intézkedések adózási jellegűek, akkor azt az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően különleges jogalkotási eljárás keretében, egyhangúlag eljárva a Tanács állapítja meg. A Lisszaboni szerződés hatályba lépésével új fejezet kezdődött a közös energiapolitika történetében. A kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozó energetikai kérdésekben innentől kezdve az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak jogi aktusok meghozatalára nyílt lehetősége.

⁶⁸ Green Paper. On Energy Efficiency or Doing More With Less.

⁶⁹ Horánszky 2004, 9.

⁷⁰ Horváth 2002, 325.

⁷¹ Sütő 2015, 381.

⁷² Green Paper: An European Strategy for Sustainable, Competitive and Securer Energy.

⁷³ Sütő 2015, 383.

A 194. cikk mellett még a szerződés egyéb részei is érintik a közösségi energiapolitikát. Így például a 122. cikk az ellátás biztonságára, a 170. és a 172. cikk az energiahálózatra vonatkozik. 2006/2007-ben újabb célok kerültek megfogalmazásra az energiapolitikával összefüggésben, így az éghajlatváltozás megfékezése, az energiabiztonság, a versenyképesség növelése. Meghatározásra került, hogy 2020-ig 20 százalékkal csökkentik „...a szokásos forgatókönyvek szerinti értékekhez képest” a teljes primer energiafogyasztást.⁷⁴ 2010 végén a Bizottság közleményt adott ki 'Energia 2020 – A versenyképes, fenntartható és biztonságos energiaellátás és – felhasználás stratégiája'⁷⁵ címmel. A közlemény egy új energiastratégiát tartalmazott a 2020-ig terjedő időszakra. Célul tűzte ki az energiahatékony Európa létrehozását, az energia szabad mozgásának a biztosítását, az integráltabb, versenyképesebb piac létrehozását. A 2000-es évektől újabb jelentős számú dokumentumot adtak ki az unió szervei az energiapolitikára vonatkozóan. A teljesség igénye nélkül itt most a jogalkotáshoz kapcsolódó lépésekre térek ki. 2 irányelv és 3 rendelet alkotja a harmadik energiacsomagot.⁷⁶ A 2009/72/EK irányelv a villamosenergia belső piacára, míg a földgázra a 2009/73/EK irányelv vonatkozik. Az Energiaszabályozók Együttműködési Ügynökségét a 713/2009/EK rendelet hozta létre. A 714/2009/EK rendelet a villamosenergia határokon keresztül történő kereskedelme esetén alkalmazandó hálózati hozzáférési feltételeket határozta meg. Végül a földgázszállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről a 715/2009/ EK rendelet szólt. 2011-ben elkészült az a bizottsági közlemény, amely a 2050-ig szóló energiaügyi ütemtervet tartalmazza.⁷⁷ Az Unió ebben arra vállalt kötelezettséget, hogy 2050-re az 1990. évi szint 80-95%-ára csökkenti üvegházhatású-gázkibocsátásait. Előírta, hogy az Energia 2020 stratégiát teljes mértékben meg kell valósítani. A közlekedés, az épületek, a termékek és a berendezések tekintetében az energiahatékonyt kell előtérbe helyezni. Szükség van egy új energetikai infrastruktúra kialakítására is. 2013 tavaszán fogadták el a 347/2013/EU rendeletet, amelynek célja a belső energiapiac működésének és az Európai Unió energiaellátásának a biztosítása, az energiahatékony és az energiatakarékosság előmozdítása, valamint az új és a megújuló energiaforrások fejlesztése, végül az energiahálózatok összekapcsolása.⁷⁸

5.1. 'Tiszta energia minden európainak' program (2014-2030)

A 2014-es európai energiabiztonsági stratégia⁷⁹ a jogalkotás tekintetében előírta a gázellátás biztonságáról szóló rendelet felülvizsgálatát. Kiemelkedően fontosnak határozta meg az energiahatékony irányelv és az épületek energiateljesítményéről szóló irányelv rendelkezéseinek a végrehajtását. 2015-ben a 'Nyilvános konzultáció az energiapiac újratervezéséről' szóló bizottsági közlemény az együttműködés erősítésére szólított fel. Szintén 2015-ben a bizottság 'A stabil és alkalmazkodóképes

⁷⁴ Járosi 2008, 10.

⁷⁵ COM (2010) 639.

⁷⁶ Sütő 2015, 390.

⁷⁷ COM (2011) 885.

⁷⁸ Gosztonyi 2014, 37.

⁷⁹ COM (2014) 330.

energiaunió és az előre tekintő éghajlatpolitika keretstratégiája' címet viselő közleményében arra mutatott rá, hogy az energiát nemzeti szinten szabályozzák az Európai Unióban.⁸⁰ Az energiaunió célja tehát az, hogy a 28 nemzeti szabályozási keretet magába foglaló uniós energiarendszert egy egységes uniós szintű keretrendszerre alakítsa át. Az Európai Bizottság 2016. november 30-án adta ki a 'Tiszta energia minden európai polgár számára' című szabályozási javaslatcsomagját. A 'Téli energia csomag' (Energy Winter Package) a 2009-ben elfogadott energia csomag óta a legnagyobb mértékű szabályozást jelenti. Tartalmazza ez a dokumentum a következő (elsősorban gazdaságpolitikai jellegű) célkitűzéseket: a fogyasztók korlátozás nélküli hozzáféréseinek biztosítása az energiához; a fogyasztók közvetlen bevonása az energiakereskedelemben; az árak liberalizálása; a szabad energiaszolgáltató-választás. Az Európai Bizottság három alapvető célt fogalmazott meg: az energiahatékonyság növelését, a megújuló energiaforrások tekintetében a globális vezető szerepnek az elérését, valamint a méltányosság biztosítását a fogyasztók számára. 2019. május 22-én befejeződött a 'Tiszta energia mindenkinek' nevet viselő energiapolitikai keret átdolgozása, miután a Tanács elfogadta a fennmaradó kapcsolódó javaslatokat. Ezek a következők voltak: a villamos energiáról szóló rendelet és irányelv; a villamosenergia-ágazati kockázatokra való felkészültségéről szóló rendelet; valamint az Energiaszabályozók Együttműködési Ügynöksége (ACER) szerepének és működésének a felülvizsgálatára irányuló javaslat. 2019. június 25-én az Európai Unió Tanácsa következtetéseket fogadott el az energiarendszerek jövőjéről, amelyeknek a célja, hogy a jövőbeni döntéshozatal során biztosítani lehessen az energetikai átalakulást. Ez utóbbihoz pedig az uniós (főleg bizottsági) döntéshozatal során a Tanács szerint olyan fenntartható energiarendszerre van szükség, amely megfizethető, biztonságos, versenyképes és védett. A 2019/942 rendelet az Energiaszabályozók Európai Együttműködési Ügynökségének (ACER) a létrehozásáról rendelkezik. Feladata az energiapolitikával összefüggő uniós jog következetes, hatékony és eredményes alkalmazásához történő hozzájárulás. Az európai Parlament és a Tanács 2019/941 rendelete a villamosenergia-ágazati kockázatokra való felkészülést szabályozza, és hatályon kívül helyezte a 2005/89/EK irányelvet. A 943-as számú rendelet a villamos energia belső piacáról rendelkezett, míg a 944-es irányelv a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokat tartalmazza. A 2019 decemberében a Tanács által lezárt energiaügyi dossziékban a következő célokat találjuk. 2030-ra az Európai Unió energiájának 32 százalékát megújuló energiaforrásokból kell előállítania. El kell érnie továbbá az energiahatékonyságról szóló felülvizsgált irányelvben és a megújuló energiáról szóló felülvizsgált irányelvben meghatározott 32,5 százalékos kiemelt energiahatékonysági célértéket. Az energiaunió irányításáról szóló rendelet lényege a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó uniós energia-és éghajlatpolitikai célok elérésének a biztosítása. Az Európai Unió előirányozza a tömegközlekedés korszerűsítését is, amelynek keretén belül fokozni kell az erőfeszítéseket a 'holnap autója, a jövő vasútja, a repülés és a hajózás' fejlesztése terén.⁸¹ A megújuló energiaforrások részaránya 2030-ra a tervek szerint elérheti az 50 százalékot is.

⁸⁰ COM (2015) 80.

⁸¹ Szergényi 1999, 325.

6. Konklúzió

Az Európai Unió céljai között már kezdetben is megjelentek az energiapolitika egységes szabályozására vonatkozó igények, az út az egységes európai energiaunió létrehozásáig hosszú és göröngyös volt, és máig nem ért még véget. Az energiahordozók között találjuk az Európai Unióban (is) a földgázt, a szénét, a kőolajat, a villamos energiát, ugyanakkor egyre nagyobb teret hódítanak a megújuló energiaforrások, úgy, mint a vízenergia, a napenergia; biomassza, geotermikus energia, vagy a szélenergia. Járosi Márton mutatott rá ugyanakkor arra, hogy a tagországok különböző energiaszerkezete és körülményei miatt nem beszélhetünk valódi energiapolitikáról az Európai Unióban, és nagyon nehéz meghatározni a közös alapelveket is ezen a területen.⁸² 2006-ban hasonló álláspontot képviselt Csákó Beáta is, aki szerint nem lehet közös energiapolitikáról beszélni az unió szintjén, és a tagállami szinten sem rendelkezik minden ország koncepciót.⁸³ A tagállamok az energiával kapcsolatos kérdéseket eltérő mértékben, de ma is a szuverenitásuk alapjaként kezelik.⁸⁴ Az egységes energiapolitika létrehozását az is nehezíti, hogy ezen a területen egymásnak ellentmondó elveknek kell megfelelni. Így például biztosítani kell az energiaellátást, de egyre inkább tekintettel kell lenni a környezetvédelmi szempontokra is. Az energiapolitika ugyanis az Európai Unió folyamatosan változó területe, a változó szabályokhoz igazodnia kell a tagállamoknak, így 2004 májusától Magyarországnak is.⁸⁵ A változó világban folyamatosan szükség van az energiapolitika felülvizsgálatára. A villamosenergiára és a földgázpiacra vonatkozó irányelvek, és a több mint 200 energetikai jogszabály megalkotásánál a környezetvédelmi szempontokat is figyelembe kell(ett) venni.⁸⁶ Az energiapolitika szabályozásának alapját elsődleges jogforrások teremtették meg, így az EURATOM és az ÉSZAK, majd pedig a lényeges változást a Lisszaboni Szerződés hozta meg. A Fehér-, és Zöld Könyvek az Európai Unió energiapolitikájáról való közös gondolkodásnak az eredményei, amelyek jelentősen hatottak/hatnak a jogalkotásra is. Ezekben a dokumentumokban találjuk a közös energiapolitikára vonatkozó célkitűzéseket, stratégiákat, feladatokat, alapelveket.⁸⁷ Mindemellett az energiaunió kialakulását, az egységes energiapiac létrehozását a másodlagos jogforrások, így az irányelvek és a rendeletek segítik. Az Európai Unió energiapolitikájának aktuális kérdései között található a megújuló energiák felhasználásnak a lehetősége, az ellátás biztonsága és a környezetvédelem problémája.⁸⁸ Az Európai Unió energiapolitikáját számos kritika is éri. Az egyik szerint azért nem létezik energiaunió, mert az uniós szabályok nem garantálják az ellátásbiztonságot, ez a tagállamok hatáskörébe tartozik. Másrészt az uniós szabályozás csak a megtermelt energia kereskedelmére koncentrálna.

⁸² Járosi 2008, 10.

⁸³ Csákó 2006, 11.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Horánszky 2004, 1.

⁸⁶ Szergényyi 1999, 325.

⁸⁷ Csákó 2006b, 13.

⁸⁸ Járosi & Kovács 2017, 92–93.

Továbbá az uniós jogi eszközök nem biztosítanak kellő és elegendő védelmet a kisebb tagállamok számára, így a kisebb tagállamok érdekei sokszor nehezen érvényesíthetők a nagyobb tagállamokéval szemben.⁸⁹ A tanulmány elején felvázolt fogalmakkal kapcsolatban rögzíthető az is, hogy ezek máig nem pontosan meghatározott definíciók. Az uniós jogalkotáson belül is találkozunk az energetikai szabályozás, energiapolitika, energetika definíciójával is. Nincs azonban egységes álláspont az energiajog fogalma és jogrendszerben elfoglalt helye tekintetében sem. Az azonban látható, hogy az energiajog mind tagállami, mind pedig közösségi szinten egyre nagyobb teret nyer és válik – véleményem szerint – a jognak meghatározó területévé. Miguel Arias Cañete, az éghajlat és energiapolitikáért felelős európai biztos a következőképpen értékelte az energiaunió szerepét az Európai Unióban 2019 tavaszán: „Európa mára a legambiciózusabb és legfejlettebb éghajlat- és energiapolitikai keretét hozta létre. Megállapodtunk az összes olyan jogszabályról, amelyek ahhoz szükségesek, hogy teljesíteni tudjuk a 2030-ra kitűzött célokat, ugyanakkor a megújuló energiaforrások és az energiahatékonyság tekintetében magasabb célokat határoztunk meg. Az energiaunió nem csupán szabályok és szakpolitikák összessége: a tiszta energiára irányuló beruházások rekordszintjét mobilizáltuk Európában, előterjesztettük a Párizsi Megállapodást és felléptünk annak gyors hatályba lépése érdekében, folytattuk az európai energiapiac integrálását és 2050-ig szóló hosszú távú jövő képet vázoltunk fel a klímasemleges Európára vonatkozóan. De még mindig hosszú út áll előttünk.”⁹⁰ Véleményem szerint ezen az úton a társadalmi és a gazdasági átalakulás mellett (továbbra) is meghatározó szerepe lesz az áttekinthető törvényhozásnak, a szabályozási rendszernek, a jogalkotásnak mind tagállami, mind az uniós szinten.

⁸⁹ Uo. 95.

⁹⁰ Sajtóközlemény, 2019. április 9., Brüsszel.

Irodalomjegyzék

1. Bányai O (2014) *Energijog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*, DELA Kft., Debrecen.
2. Böhm J (2007) A Közösségi energiapolitika környezeti szempontokat érvényesítő jogi eszközei, *Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXV, pp. 251–265.
3. Csákó B (2006) Az európai energiapolitika I. rész, *Kőolaj és földgáz*, 139(9–10), pp. 9–15.
4. Csákó B (2006b) Az európai energiapolitika II. rész, *Kőolaj és földgáz*, 139(11–12), pp. 9–18.
5. Eörsi Gy (1977) *Jog – gazdaság – jogrendszer tagozódás*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
6. Energiapolitika (2020), https://ec.europa.eu/info/policies/energy_hu [2020.04.04.]
7. Európai Energijogi Charta (2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3A127028> [2020.04.01.]
8. Európai Unió Irányelvek (2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3A114527> [2020.04.01.]
9. Fodor L (2014) *Klímavédelem az energijogban – szabályozási modellek Németországból*, Complex Wolters Kluwer, Budapest.
10. Gosztonyi J (2014) Az energiapolitika uniós aktualitásai, *Európai Tükör*, 2014(1), pp. 32–43.
11. Hagymássy Z (2013) *Energetikai alapismeretek*, Debreceni Egyetem, Debrecen.
12. Heffron R J (2015) *Energy Law. An introduction*, Springer International, Heidelberg.
13. Horánszky B (2004) *Az Európai Unió energiapolitikája*, oktatási segédanyag, Miskolci Egyetem.
14. Horváth Z (2002) *Kézikönyv az Európai Unióról*, Magyar Országgyűlés, Budapest.
15. Járosi M (2008) *Magyar energiapolitika. A magyar energetika szellemi történeti vázlatja és stratégiai kérdései*, <https://enpol2000.hu/rendezvenyek/energiapolitikai-forumok/article/Rendezv%C3%A9nyek/7-Energiapolitikai%20f%C3%B3rumok/98-9-energiapolitikai-foruma-levai-orokseg-es-a-magyar-energetika-2008> [2020.01.23.]
16. Kacsó A (2004) Energetikai törvénykezés az EU-ban, *Magyar Villamos Művek Közleményei*, 41(1).
17. Kocsis B E & Szilágyi J E (2017) Az atomenergia jogi szabályozása a felelősségi kérdések tükrében, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXV.
18. Olajos I & Szilágyi Sz (2013) A megújuló energiaforrások Európai Uniói jogi szabályozása, különös tekintettel a megújuló energiaforrásokra vonatkozó irányelvekre, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI, p. 442.
19. Olajos I (2010) A megújuló energiaforrások és a kapcsolt energiatermelés, in: Szilágyi J E, ed., *Környezetjog II. kötet*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, pp. 203–221.

20. Prugberger T (1978) A gazdasági szervezetek jogrendszertagozódási kérdései, különös tekintettel a szövetkezeti és az agrárviszonyokra, *Közlemények*, Szövetkezeti Kutató Intézet, 133. kötet.
21. Prugberger T (2004) A természeti erőforrások védelmi és felhasználási szakjogági megjelenése, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis*, 4, pp. 201–221.
22. Sárközy T (1981) *A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz*, KJK., Budapest.
23. Sütő T (2015) *Az európai uniós energiapolitika és energiaszabályozás (Fordulópontok)*, http://epa.oszk.hu/02300/02363/00023/pdf/EPA02363_THEMIS_2015_jun_376-407.pdf [2020.01.20.]
24. Szergényi I (1997) *Európai energiapolitika – Magyar energiapolitika – Integrációs Stratégiai Munkacsoport kiadványa*, 4. Munkacsoport, 30, pp. 2–8.
25. Szergényi I (2009) Európa energiapolitikája, különös tekintettel a földgázra, *Kőolaj és Földgáz*, 142(2).
26. Szilágyi JE (2018) A természeti erőforrások jogának egy lehetséges megközelítése, *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 13(25), pp. 270–293.
27. Szuchy R (2017) *Habilitációs tézisek*, https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/habilitacio/Teziszfuzet_Habilitacio_Szuchy_R_2017_03_31.pdf [2020.04.10.]
28. Szuchy R (2018) A magyar energiaszabályozás kezdetei, különös tekintettel a villamosenergia-piacra, *Polgári Szemle*, 14(4–6), pp. 79–87.
29. Tárkány-Szűcs J (1971) Az energiajog kialakulása és főbb problémái, *Ipari energiagazdálkodás*, 12(7–8), pp. 289–294.
30. Turkovics I (2014) *Önálló jogág az energiajog?*, <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Turkovics%20Istv%E1n.pdf> [2020.01.07.]